

I. DIO

STANOVNIŠTVO I DEMOGRAFSKI PROCESI

EKONOMSKA AKTIVNOST STANOVNIŠTVA U HRVATSKOJ U DOBI OD 55 DO 64 GODINE I POTENCIJALNE REZERVE RADNE SNAGE

Andelko AKRAP*, **Marin STRMOTA****, **Krešimir IVANDA*****

Makroekonomski izazovi procesa demografskog starenja najčešće se uočavaju kroz pogoršanje omjera aktivnih osiguranika i korisnika mirovina. Manjak radne snage, promjene u strukturi proračunskih prihoda i privatne potrošnje također su uobičajeni ekonomski pokazatelji procesa demografskog starenja. Razvijene zemlje imaju različite pristupe ublažavanju tog procesa. Iz demografske perspektive dugotrajnog rješenja postoji samo nekolicina dostupnih rješenja: pronatalitetna i imigracijska populacijska politika (u širem poimanju ekspanzivna populacijska politika). Ipak, populacijska politika razvijenih zemalja dio je opće razvojne i gospodarske politike zemlje te obuhvaća i niz drugih područja. U tom kontekstu, uzimajući postojeću dobnu strukturu kao zadanu (demografski staru), valja razmotriti njezinu ekonomsku aktivnost. Hrvatska je po stopi participacije radne snage u ukupnom stanovništvu, kao i po njezinim užim obilježjima - stopi zaposlenosti, na začelju zemalja Europske unije. Također, prema agregatnim pokazateljima, poznato je kako Hrvatska ima izrazito visoku nezaposlenost i neaktivnost mladih, ali i starijih dobnih skupina (55–64). Prema istraživanjima o nezaposlenosti mladih u Hrvatskoj, vidljivo je kako je nezaposlenost relativno poznata i istražena. Stoga je fokus ovog rada na ekonomskoj aktivnosti kod starijih dobnih skupina i utvrđivanje demografskih rezervi radne snage. U radu se istražuju de-

* Prof. dr. sc. Andelko Akrap, Sveučilište u Zagrebu, Ekonomski fakultet (E-mail: aakrap@efzg.hr)

** Doc. dr. sc. Marin Strmota, Sveučilište u Zagrebu, Ekonomski fakultet (E-mail: mstrmota@efzg.hr)

*** Krešimir Ivanda, mag. oec., Sveučilište u Zagrebu, Ekonomski fakultet (E-mail: kivanda@efzg.hr)

mografska i socioekonomska obilježja stanovništva u dobi od 55 do 64 godine, koja se povezuju s ekonomskom aktivnošću u toj dobnoj skupini. Potencijalno povećanje ekonomske aktivnosti u navedenim dobnim skupinama jedan je od načina ublažavanja negativnih ekonomskih učinaka demografskog starenja.

Ključne riječi: *ekonomska aktivnost, dobne skupine, obrazovanje, rano umirovljenje*

1. UVOD

Prvenstveno kao posljedica još jednog u nizu velikih iseljeničkih valova u Hrvatskoj, u novije se vrijeme često spominje nedostatna ponuda na tržištu radne snage, što se očituje i u ostalim, ne samo u gospodarskim djelatnostima, u kojima dominira sezonski rad. Glavni razlog tomu nije primarno porast potražnje na tržištu rada i porast broja zaposlenih, već iseljavanje i onih koji su bili zaposleni, ali su zbog dugogodišnjeg rada na određeno i niskih primanja, sigurniju egzistenciju potražili na zapadnoeuropskom tržištu rada. Projekcije stanovništva pokazuju da će taj problem biti sve izraženiji; postojeći prirodni priljev na tržište rada neće biti dovoljan da bi se održao ni sadašnji broj ekonomski aktivnog stanovništva. Iz godine u godinu bit će značajno manji prirodni priljev stanovništva u radnu dob i bez nastavljanja iseljavanja. To je očekivani ishod nakon, s malim vremenskim prekidima, više nego stoljetnog iseljavanja i, od početka devedesetih, neprekinutog prirodnog smanjenja. Nemoguće je razumjeti sadašnjost bez vraćanja u relativno noviju povijest. Od početka šezdesetih godina depopulacija je zahvaćala sve veći prostor u Hrvatskoj jer razvoj izvan poljoprivrednog sektora gospodarstva nije mogao zaposliti stanovništvo koje se odlijevalo iz poljoprivrede. Proces deagrarizacije slijedila je depopulacija ruralnih prostora izvan neposrednog okruženja velikih gradova. Tako se u novije vrijeme, nakon dugogodišnjeg pražnjenja ruralnih prostora i iseljavanja prema inozemstvu pojavio problem nestašice radne snage i u gradovima u kojima se čitavo vrijeme koncentriralo stanovništvo. Dovedavno je demografsko pražnjenje, ne samo ruralnih prostora već i manjih gradova, dugo godina stvaralo armiju nezaposlenih koji su bili rezervna radna snaga. Desetljećima visoke stope nezaposlenosti stvarale su sigurne rezerve radne snage. Zato su i bile moguće relativno niske plaće za zanimanja s nižim kvalifikacijama. Priljevom u radnu dob sve malobrojnijih naraštaja, dodatno okljaštenih najnovijim iseljavanjem u inozemstvo, za samo nekoliko zadn-

jih godina rezerve radne snage su presušile. Kako što nije imala ni prije, ni danas Hrvatska nema dugoročne strategije regionalnog razvoja pa je stoga i bilo moguće da čitavo vrijeme ruralni prostor bude svojevrsna baza iz koje su se, kada je trebalo razvoju velikih gradova, izvlačili radni resursi. Demografska problematika neodvojiva je od opće razvojne politike. Populacijska politika smatra se sastavnim dijelom ukupne razvojne politike, a kako se razvoj stanovništva u Hrvatskoj odvijao spontano i nije bio društveno usmjeravan putem određene politike razvoja stanovništva (Wertheimer-Baletić, 1999.:35), ostvarila su se predviđanja objavljena prije gotovo pedeset godina (Wertheimer-Baletić, 1977.). U slučaju da se Hrvatska razvijala na čitavom prostoru, već odavno bi nedostatak radne snage postajao sve istaknutiji restriktivan čimbenik gospodarskog razvoja, ali taj problem nije postojao jer su prostori ostajali izvan domašaja razvoja. Jednostavno: sužavao se prostor razvoja (Akrap, 2004.a). Današnji problem projiciran je već odavno. Naime, temeljite i sustavne analize demografskih trendova – i u kontekstu toga kretanje broja ekonomski aktivnog stanovništva ili radne snage – za potrebe dugoročnoga ekonomskog razvoja, pokazivale su da će radna snaga nastavljanjem onovremenih tendencija postati restriktivan čimbenik razvoja (Wertheimer-Baletić, 1978.). Dakle, misleći na gospodarski razvoj čitavog prostora, a nakon snažnog odljeva šezdesetih godina na tzv. privremeni rad u inozemstvo, velikom većinom iz ruralnih naselja (Akrap, 2004.b), posve utemeljeno postavilo se pitanje demografskih rezervi radne snage, dakle radne snage koja bi se mogla aktivirati u slučaju porasta potražnje na tržištu rada razvojem manje razvijenih područja. Upravo je s tih područja u spomenutom vremenu stanovništvo najviše iselilo u inozemstvo. Stoga je izvršena raščlamba čimbenika kretanja specifičnih stopa aktivnosti između popisa 1961. i 1971. godine i potencijalnih demografskih rezervi radne snage (Wertheimer-Baletić, 1978.:133). Sam izraz demografskih rezervi upućuje na formalni karakter određivanja tih rezervi, dakle ne ulazeći u to koliko dio njih tvori stvarno radno sposobno stanovništvo ili koliko ima stvarno fiziološki radno-sposobnih unutar radne dobi, a koliko neaktivnih. Vraćajući se na sadašnji problem sve manjeg priljeva na tržište rada, treba imati u vidu da je i u slučaju trenutnog poduzimanja sveobuhvatnih i učinkovitih mjera populacijske politike – gdje je uključena i imigracijska politika – nemoguće zaustaviti pad ukupnog broja stanovnika i disbalans u dobnom sastavu stanovništva: značajan pad broja i udjela stanovništva u pregradnom i radnom kontingentu i, nasuprot tomu, porast broja i udjela stanovništva u postradnom kontingentu. Dakle, cjelokupno stanovništvo u radnoj dobi nije aktivno, pa se u neaktivnom dijelu radnog kontingenta kriju rezerve radne snage. Te rezerve, u slučajevima povećane potražnje za radnom snagom, predstavljaju dodatni izvor ponude

rada. Stoga je cilj ovog rada utvrđivanje demografskih rezervi radne snage u dobnim skupinama od 55 do 64 godine. Potencijalno povećanje ekonomske aktivnosti u navedenim dobnim skupinama jedan je od načina ublažavanja nestašice radne snage. Iskustvo današnjih visoko razvijenih zemalja, koje se suočavaju s nestašicom radne snage, pokazuje da se različitim mjerama ekonomske politike nastoje održati što više stope ekonomske aktivnosti u starijim dobnim skupinama.

2. DINAMIKA RAZVOJNIH PROCESA I EKONOMSKA AKTIVNOST

Na sastav stanovništva, prema kategorijama ekonomske aktivnosti, djeluju brojni demografski i ekonomsko-socijalni činitelji (Wertheimer-Baletić, 1999.:408 – 434). U tom složenom sustavu s mnogobrojnim izravnim i neizravnim međutjecajima nemoguće je utvrditi čist tj. samostalan utjecaj svake od ovih dviju skupina odrednica. Prije svega valja imati u vidu kako ne postoji jedinstvena interpretativna shema koja bi uključivala/obuhvatila sve varijable na temelju koje bismo mogli u potpunosti – bez nerazjašnjivih i nepoznatih varijabli utjecaja – objasniti procese i pojave u promjenama stanovništva prema kategorijama ekonomske aktivnosti. Sastav stanovništva prema ekonomskoj aktivnosti ima stožernu ulogu u društveno-gospodarskom razvoju. Što je postignuti stupanj gospodarskog razvoja viši, to su i ekonomsko-socijalne strukture složenije, s jedne strane zato što se uopće širi broj zanimanja i radova, a s druge strane jer se takva zanimanja i radovi mogu detaljnije izdiferencirati (Wertheimer-Baletić, 1977.: 226). Početak i kraj ekonomske aktivnosti u različitim zemljama ili užim područjima pod utjecajem je dostignutog stupnja ekonomske razvijenosti i proizvodne strukture, koja određuje potrebna znanja i tjelesne sposobnosti za obavljanje pojedinih zanimanja, zakonskih propisa koji reguliraju radne odnose i odlazak u mirovinu, te društvenih i običajnih normi. Pri prolasku kroz vrijeme i kulture narav posla temeljito se promijenila (UN, 1973., 293).

Dinamika pokazatelja ekonomske aktivnosti, kao i ostali pokazatelji stanja na tržištu rada u kratkom i srednjem roku, u najvećoj su mjeri odraz gospodarskog razvoja i ekonomskih performansi neke zemlje. Međutim, i neki drugi čimbenici značajno utječu na iste, a do izražaja dolaze u srednjem i dugom roku. Demografska obilježja stanovništva, kultura, struktura izvora dohotka stanovništva, zdravstveno stanje stanovništva, mirovinski sustav, ali i dob ulaska na tržište rada, radni uvjeti i formiranje obitelji uvjetuju strukturna obilježja tržišta rada i utječu na dinamiku promjena (Dini, 2009). Radna snaga mijenja društvene, gospodarske, socijalne, kulturne, psihološke i druge

čimbenike koji determiniraju razvoj stanovništva. Veza između ekonomskih, socijalnih, kulturnih i demografskih struktura nije jednosmjerna, već se uspostavljaju izravni i neizravni međutjecaji. Društveno - gospodarskim razvojem mijenja se struktura privrede, što utječe na promjenu ekonomsko - socijalne strukture stanovništva, a tako i na kvantitativne i kvalitativne promjene radne snage. Primjerice, proizvodna struktura razvijenije privrede zahtijeva obrazovaniju radnu snagu, što zahtijeva duže školovanje, pa se smanjuje ekonomska aktivnost u dobnim skupinama 15-19 (srednjoškolska dob) i 20-24 (studentska dob), što treba uzeti u obzir prigodom planiranja radnih resursa. Međutim, u pogledu ekonomske aktivnosti u studentskoj dobi, među zemljama postoje razlike jer je u nekima uz studij omogućena ekonomska aktivnost. Prema tome, ekonomski aktivno stanovništvo povijesna je kategorija jer se njegov udio u ukupnom stanovništvu mijenja pod utjecajem brojnih demografskih, društveno - ekonomskih i drugih činitelja tijekom vremena. Dakle, u povijesnom tijeku promjena udjela ekonomski aktivnog dijela stanovništva nema pravolinijskog obilježja.

Ekonomski aktivno stanovništvo nije samo ekonomska kategorija nego i demografska (UN, 1973.:294). Demografska obilježja stanovništva koja definiraju ostale parametre na tržištu rada brojna su, a za potrebe rada moguće ih je sažeti na sljedeće: dobnost - spolna struktura stanovništva, ukupan broj stanovnika, trenutne i očekivane stope fertiliteta, trenutne i očekivane stope migracija, očekivano trajanje i zdrave godine života. Analizom konkretne zemlje, povijesnog razvoja, razine društveno - gospodarske razvijenosti i razvojnih planova moguće je u skladu s općepoznatim i empirijski potvrđenim odnosom ekonomskog i demografskog razvitka utvrditi dostignuti stupanj u razvitku stanovništva i ocijeniti buduće tendencije u strukturi ekonomski aktivnog stanovništva. Otkrivanje izvorišta promjena pretpostavlja mogućnost djelovanja na određene promjene u skladu s interesima države, odnosno vođenja odgovarajuće populacijske politike i politike radne snage.

3. ČIMBENICI SNIŽAVANJA EKONOMSKE AKTIVNOSTI U DOBNIM SKUPINAMA IZNAD 55 GODINA

Snižavanje specifičnih stopa ekonomske aktivnosti u dobnim skupinama iznad 55 godina, nerijetko i ispod ove dobi, u izvanpoljoprivrednom sektoru gospodarstva ima duboke korijene. Ubrzani porast broja umirovljenika iz radnog kontingenta započinje već šezdesetih godina (Družić, 1989.). Na kretanje broja i strukture umirovljenika zamjetan su utjecaj imale mjere ekonomske

politike jer je još od privredne reforme 1965. godine odlazak u mirovinu po posebnim uvjetima česta pojava. Uvjeti za umirovljenje stjecani su na temelju mirovinskog staža koji je obuhvaćao staž osiguranja i poseban staž. U poseban staž ulazila su razdoblja koja osoba “de facto” nije provela u mirovinskom i invalidskom osiguranju, ali je zakonom ili drugim propisom izričito određeno da se uračunavaju u mirovinski staž te su na taj način stečena prava iz mirovinsko-invalidskog osiguranja. Broj invalidskih umirovljenika osjetno je rastao u godinama gospodarskih kriza i s porastom nezaposlenosti. S političkim i gospodarskim promjenama od 1990. godine propadala su poduzeća s velikim brojem zaposlenih – poglavito ona orijentirana na jugoslavensko i istočnoeuropsko tržište. Općenito teška gospodarska i socijalna situacija bila je naglašenija u Dalmaciji i Slavoniji. Složene gospodarske i političke prilike – naslijeđene i novonastale, povezane s ratnom agresijom na Hrvatsku i neučinkovitom privatizacijom društvenog sektora gospodarstva – nalagale su primjenu mjera ekonomske politike koje bi održale socijalni mir. Povećana se nezaposlenost u politički vrlo osjetljivom vremenu nastojala ublažiti brzo djelujućom mjerom tj. institutom dokupa staža – tako se i u ovim prilikama teret nezaposlenosti i održavanja socijalnog mira prebacivao na teret mirovinskih fondova. Stoga je prosječna dob hrvatskog umirovljenika bila mlada (Jergović, Puljiz, 1998.). Prema tome, u Hrvatskoj se još od sredine šezdesetih problem nezaposlenosti prečesto “rješavao” slanjem u mirovinu. Struktura korisnika invalidske mirovine prema uzrocima invalidnosti pokazuje: najveći je broj korisnika invalidske mirovine stekao invalidnost zbog duševnih poremećaja, bolesti cirkulacijskog sustava, te manje zbog mišićnog i koštanog sustava i povezanog tkiva (Statistički bilten mirovinskog i invalidskog osiguranja, 1995.). Invalidnost zbog duševnih poremećaja na vodećem je mjestu, no i prije Domovinskog rata taj je uzrok invalidnosti bio na prvom mjestu. Veliki broj umirovljenika invalida postavlja mnogobrojna pitanja, koja se svode na isto: Je li moguć toliki broj stvarnih invalida? Očito nije jer sumnju podupire činjenica da je broj korisnika invalidskih i mirovina po posebnim uvjetima rastao osobito u godinama ekonomskih i, uz to povezanih, političkih kriza. U devedesetim je godinama broj korisnika invalidskih mirovina progresivno porastao čak i kada izoliramo utjecaj Domovinskog rata na porast korisnika invalidskih mirovina. Snižavanju ekonomske aktivnosti, osobito u dobnim skupinama iznad 55 godina, nije doprinijelo samo propadanje poduzeća već i privatizacija poduzeća u Hrvatskoj; nerijetko onih koja su postala vlasništvo stranih kompanija čiju je privatizaciju redovito pratilo masovno otpuštanje starijih radnika. Gospodarske i socijalne promjene uvjetovale su i promjene udjelâ u ukupnom stanovništvu: ekonomski aktivnog, osoba s osobnim prihodom i uzdržavanog stanovništva, što je u

konačnici vodilo snižavanju specifičnih stopa ekonomske aktivnosti u starijim dobnim skupinama (Akrap, 1995., 1996.). Prema tome, današnji vrlo nepovoljni omjer između broja aktivnih osiguranika i umirovljenika nije samo rezultat prirodnog priljeva u umirovljeničku, tj. u dob iznad 65 godina, već i mjera nositelja gospodarske politike koji prečesto problem nezaposlenosti rješavaju brzo djelujućim mjerama tj. slanjem u mirovinu.

4. DEMOGRAFSKE REZERVE RADNE SNAGE U DOBNOJ SKUPINI OD 55 DO 64 GODINE

Analiza je u ovom radu usredotočena na istraživanje specifičnih stopa ekonomske aktivnosti u dobnim skupinama od 55 do 64 godine. U agregatnim rezultatima Ankete o radnoj snazi Europske unije (EU LFS), radi međunarodne usporedivosti u analitičke svrhe, koristi se nekoliko karakterističnih dobnih skupina: 15-24, 25-54, 55-64 i 15-64.¹ Ekonomska aktivnost stanovništva Hrvatske u dobnj skupini od 25 do 54 godine, usporediva u skladu s EU LFS metodologijom, nešto je niža od prosjeka Europske Unije (83% nasuprot 86%) i u posljednjem je desetljeću stabilna s oscilacijama u rasponu od 81 do 85%. Značajna razlika između prosjeka EU-a i Hrvatske, prema ekonomskoj aktivnosti, prisutna je u dobnj skupini 55-64 godine. Hrvatska ima značajno nižu stopu ekonomske aktivnosti u navedenoj dobnj skupini i u odnosu na novije, a osobito u odnosu na starije članice EU-a. Navedena niska ekonomska aktivnost u dobi 55-64 predstavlja negativan čimbenik na makro i mikro razini ekonomskog blagostanja. Uz izrazito nepovoljan odnos starog i mladog stanovništva na makro razini predstavlja iznimno opterećenje za gospodarstvo, a pogotovo na mirovinski, zdravstveni i sustav socijalne zaštite, odnosno sve sustave temeljene na načelu solidarnosti (eng. *pay-as-you-go*) (Loichinger i Prskawetz, 2017.). Socioekonomski status u istraživanjima se mjeri kroz zaposlenje, obrazovanje i dohodak, a na mikro ili individualnoj razini nizak socioekonomski status povećava rizik od siromaštva, bolesti i rizičnog ponašanja te se u konačnici povezuje s kraćim očekivanim trajanjem života (Stringhini, 2017). Zbog navedenog, visoka ekonomska aktivnost u dobi od 55 do 64 godine bitan je čimbenik pri ublažavanju negativnih posljedica demografskog starenja, ali i dugoročno boljeg životnog standarda nakon umirovljenja. Zbog nepovoljnog

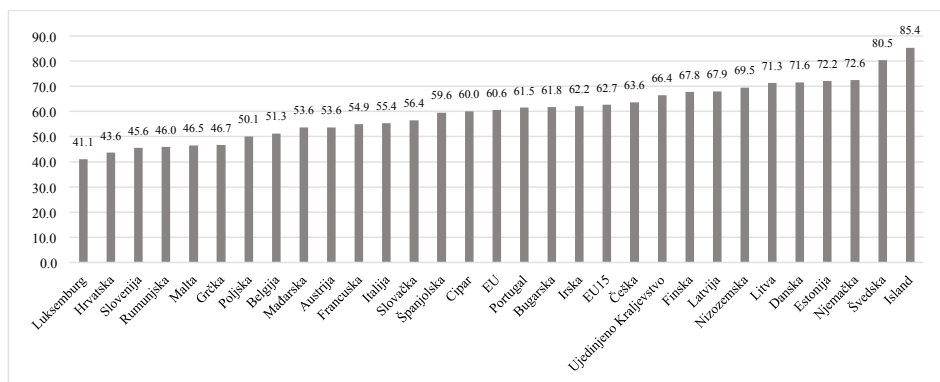
¹ Uobičajene dobne skupine koje se koriste u izvještajima o analizi radne snage OECD-a, ILO-a, Eurostata i ostalih relevantnih statističkih baza su: 15-24, 25-54, 55-64 i 15-64 godine.

odnosa mladih i starih, ekonomski aktivnih i ovisnih, u budućnosti se očekuje veće oslanjanje na privatne izvore financiranja brojnih sustava skrbi i osiguranja, ali također i na veće oslanjanje na obitelj i privatne međugeneracijske veze i transfere koji bi ublažili opterećenost javnih rashoda (Strmota i Ivanda, 2015.). Cilj je rada istražiti koja su obilježja niske ekonomske aktivnosti u dobi 55-64 u Hrvatskoj te u kojem je okviru je osnovnih demografskih i socioekonomskih obilježja te dobne skupine moguće očekivati povećanje iste. Kao što je već istaknuto, takav koncept u demografskoj literaturi često se naziva demografskim rezervama radne snage (Wertheimer-Baletić, 1999.). Iz već poznatih, agregatnih pokazatelja o niskoj ekonomskoj aktivnosti nameće se pretpostavka da postoje značajne rezerve radne snage u starijim dobnim skupinama radnog kontingenta, međutim potrebno je detaljnije istražiti koja su obilježja neaktivnog stanovništva i postoji li značajna rezerva radne snage unutar te skupine stanovništva ili je zbog nekih nepovoljnih pokazatelja ta rezerva značajno umanjena. Istraživačka pitanja koja se nameću u kontekstu ove problematike su sljedeća: Koliki je potencijal povećanja aktivnosti stanovništva od 55 do 64 godine? Koji su glavni čimbenici neaktivnosti stanovništva u toj dobnoj skupini? Postoji li razlika među spolovima i postoji li neproporcionalno odustajanje od aktivnosti u nekoj dobi, spolu ili kombinaciji?

4.1 EKONOMSKA AKTIVNOST PREMA DOBI, SPOLU I OBRAZOVANJU

Prema osnovnim demografskim i socioekonomskim varijablama u analitičke se svrhe ekonomska aktivnost dekomponira najčešće prema dobi, spolu i obrazovanju. U razvijenim zemljama očekuje se najniža razina ekonomske aktivnosti u dobi od 15 do 24, najviša u dobnoj skupini od 25 do 54 te visoka u dobi od 55 do 64 godine. Također, teorija nalaže i nižu ekonomsku aktivnost žena te u odabranoj dobnoj skupini pozitivnu korelaciju s višom razinom obrazovanja. U novijim, znanstveno utemeljenim istraživanjima, povećava se interes za analizu ekonomske aktivnosti po raznim skupinama stanovništva i dekomponiranje nizom varijabli od kojih, zbog najvećeg opterećenja na opću stopu aktivnosti ima dob, odnosno demografsko starenje (Balleer, Gomez-Salvador, i Turunen 2009., Loichinger i Prskawetz, 2017.). Deskriptivnom statistikom nad Anketom o radnoj snazi iz 2015. na uzorku od 38205 osoba identificirani su osnovni indikatori tržišta rada, odnosno ekonomske aktivnosti općenito i s naglaskom na dobnoj skupini 55-64 kojih u uzorku ima 6150. Grafikon 1. pokazuje stope ekonomske aktivnosti stanovništva u dobi od 55 do 64 godine u zemljama Europske unije, među kojima je Hrvatska na začelju.

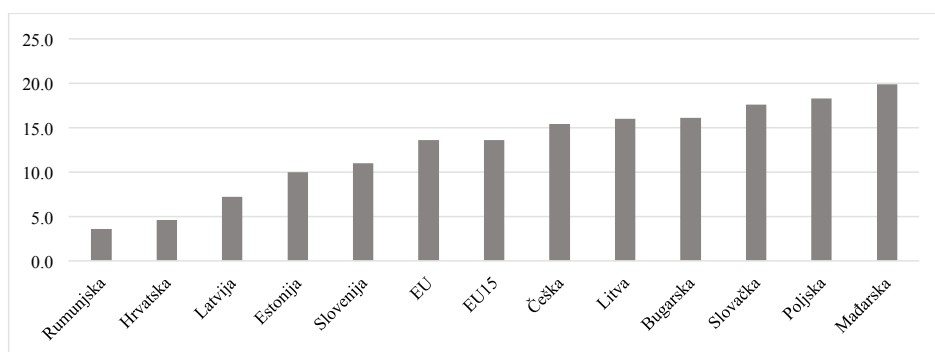
Grafikon 1. Ekonomska aktivnost stanovništva 2017. godine u dobi od 55 do 64 u zemljama EU-a (%)

Izvor: Eurostat, EU-Labour Force Survey (2018.)

U 2017. godini, uz izuzetak Luksemburga, koji zbog specifičnosti izvora dohotka stanovništva ima izrazito nisku ekonomsku aktivnost i kao takav predstavlja svojevrstan *outlier*, Hrvatska se nalazi na samom začelju po ekonomskoj aktivnosti stanovništva s udjelom od 43,6 % ekonomski aktivnog u ukupnom broju stanovnika u dobi od 55 do 64 godine. Prosjek Europske unije za dobnu skupinu 55-64 iznosi 60,6%. Grafikon 2. pokazuje rast ekonomske aktivnosti u dobi 55-64 u posljednjih 10 godina, od 2007. do 2017. godine.

Grafikon 2. Rast ekonomske aktivnosti (%) od 2007. do 2017. u dobi 55-64, odabrane zemlje

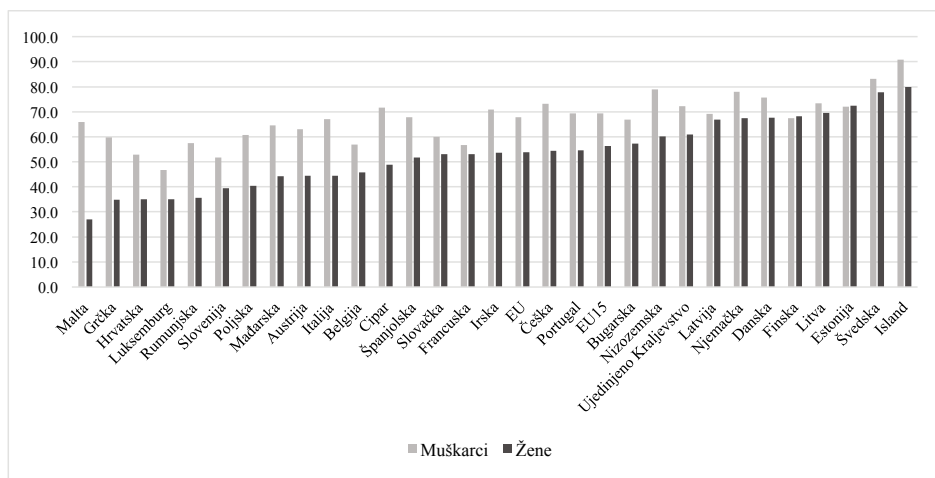

Izvor: Eurostat, EU-Labour Force Survey (2018.)

U posljednjih deset godina ekonomska aktivnost u dobnoj skupini od 55 do 64 godine rasla je u svim zemljama Europske unije u prosjeku za 13,6%. Za očekivati je kako su zemlje s niskom bazom 2007. ostvarivale najveće stope rasta ovog pokazatelja, međutim i zemlje s relativno visokim stopama ekonomske aktivnosti bilježile su značajan rast. Među odabranim zemljama („nove“ članice Europske unije, bez Malte i Cipra), Hrvatska je po ovom pokazatelju uspješnija samo od Rumunjske.

Iako je Hrvatska 2007. godine imala vrlo nisku ekonomsku aktivnost u navedenoj dobnoj skupini od svega 39%, rast je bio među najnižima u Europi (4,6%). Neke od novih članica Unije, poput Mađarske, Poljske i Slovačke bilježile su među najvećim stopama rasta ekonomske aktivnosti u odabranoj dobnoj skupini. Trend značajnog smanjivanja razlike između ekonomske aktivnosti muškaraca i žena dobro je istražen i bilježi se u razvijenim zemljama još od sedamdesetih godina, a rođeni osamdesetih i kasnije, odnosno najmlađe dobne skupine, pokazuju i najmanje razlike. Ipak, dobna skupina 55-64, odnosno kohorte rođenih od 1955. do 1965. godine u nekim zemljama još uvijek bilježe značajne razlike u ekonomskoj aktivnosti među spolovima. Grafikon 3. pokazuje ekonomsku aktivnost po spolu za dobnu skupinu 55-64 u zemljama Europske unije u 2017. godini. Baza je ekonomska aktivnost žena te je u nekim zemljama vidljiv izrazit spolni jaz.

Grafikon 3. Ekonomska aktivnost po spolu u dobi 55-64 u zemljama EU-a 2017. godine

Izvor: Eurostat, EU-Labour Force Survey (2018.)

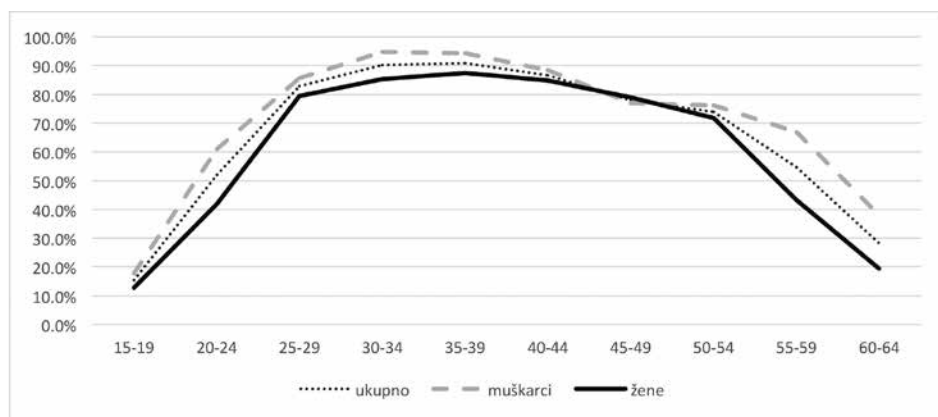
Ekonomska aktivnost prema spolu u dobnoj skupini 55-64 niža je za žene, što je slučaj u svim zemljama, izuzev Finske i Estonije. Razlika u ekonomskoj aktivnosti između muškaraca i žena u Hrvatskoj, u ovoj dobnoj skupini iznosi 17,8 % i viša je od prosjeka EU-a koji iznosi 14%, u korist muškaraca. Najveće spolne razlike u ekonomskoj aktivnosti su na Malti (39%), Grčkoj (25%), Cipru (23%), Italiji (23%) te Rumunjskoj (22%). Detaljnija analiza ekonomske aktivnosti po dobi i spolu u Hrvatskoj slijedi u drugom dijelu rada.

4.2 EKONOMSKA AKTIVNOST U HRVATSKOJ S MIKRO ASPEKTA I DEMOGRAFSKE REZERVE RADNE SNAGE

Pregled stanja na razini Europske unije svrstava Hrvatsku među zemlje s najlošijim pokazateljima ekonomske aktivnosti u dobi 55-64. Agregatni podatci ipak ne otkrivaju pozadinu takvih pokazatelja. Mikro-podatci Ankete o radnoj snazi u Hrvatskoj (2015.) korišteni su kako bi se istražili glavni demografski i socioekonomski obrasci ekonomske aktivnosti u Hrvatskoj. Konkretno, identificirat će se obilježja stanovništva u dobi 55-64 godine u Hrvatskoj prema obrazovanju, aktivnosti, uzrocima neaktivnosti i njihovim kombinacijama. Poseban naglasak radi analize potencijalnih rezervi radne snage stavlja se na obilježja stanovništva u dobi 55-64 koje nije ekonomski aktivno zbog identifikacije razloga njihove neaktivnosti.

Prema velikim dobnim skupinama, ekonomska aktivnost u Hrvatskoj u 2017. ima sljedeću distribuciju: od ukupnog broja stanovnika aktivno je u dobnoj skupini od 15 do 24 godine 35,7%, od 25 do 54 godine 83,3% i u dobnoj skupini od 55 do 64 godine 43,6%. U posljednjih deset godina stopa aktivnosti u navedenim dobnim skupinama ima vrlo male godišnje oscilacije. Iz mikro podataka Ankete o radnoj snazi 2015. godine moguće je predočiti ekonomsku aktivnost stanovništva u radnoj dobi ili iz perspektive životnog ciklusa. Takva analiza daje nam uvid u dobnu dimenziju kada stanovništvo značajnije ulazi i izlazi sa tržišta rada. Rezultati su dani u obliku grafikona 4. i u prilogu 1.

Grafikon 4. Ekonomska aktivnost prema dobi i spolu u Hrvatskoj 2017. godine

Izvor: obrada autora, Anketa o radnoj snazi (mikropodatci)

Stopa ekonomske aktivnosti radnog kontingenata u Hrvatskoj je u usporedbi s ostalim zemljama niža, pri čemu se posebno ističu zamjetno niže od prosjeka EU specifične stope ekonomske aktivnosti do 25 godina i iznad 50 godina.² Prema mikropodacima Ankete o radnoj snazi vidljivo je znatno smanjenje ekonomske aktivnosti između dobnih skupina 50-54 i 55-59. U tom razdoblju dolazi do skoro 20% smanjenja ukupne ekonomske aktivnosti, a glavni doprinos ima smanjenje ekonomske aktivnosti žena za oko 29%. „Dok su rodne razlike u stopi aktivnosti kod mlađih od 25 relativno male, u generacijama rođenim između 1950. i 1970., one iznose 10%-15%, vjerojatno uslijed veće zastupljenosti tradicionalnog obrasca obitelji s jednim hraniteljem. U starijim dobnim skupinama radna se aktivnost žena smanjivala pet godina ranije nego ona muškaraca, što je prvenstveno posljedica prava žena na toliko raniji odlazak u mirovinu“ (Matković, 2008).

² U fokusu rada jest vrednovanje potencijalnih rezervi radne snage te se neće analizirati determinante pojedinih pokazatelja na tržištu rada po dobi, spolu i obrazovanju i koji su njihovi sociološki i ekonomski uzroci. Navedena deskriptivna analiza iz mikropodataka ARS-a 2015. služi za identifikaciju segmenata dobnih skupina, spola ili kombinacije koje bilježe značajno odstupanje od uobičajene teorijske krivulje ekonomske aktivnosti po dobi i spolu. Za detaljnu analizu razlika između dobnih skupina te muškaraca i žena u osnovnim indikatorima participacije na tržištu rada temeljenu također na desetogodišnjoj vremenskoj seriji Ankete o radnoj snazi vidjeti rad Matković, T. (2008): *Tko što radi? Dob i rod kao odrednice položaja na tržištu rada u Hrvatskoj*.

Loichinger i Prskawetz (2017.) istražili su promjene u ekonomskoj aktivnosti u odabranim europskim zemljama u ovisnosti o dobi i spolu od 2000. do 2010. Dekompozicijom prema dobi i spolu dolaze do rezultata kako je učinak obrazovanja najviše utjecao na porast ekonomske aktivnosti u analiziranim zemljama i razdoblju, a učinak dobi odnosno starenja negativno na navedeni učinak obrazovanja. Takav zaključak pogotovo se odnosi na žene. Autori zaključuju kako se može očekivati daljnji porast ekonomske aktivnosti zbog toga što će mlađe, obrazovanije kohorte zamjenjivati starije kohorte nižeg obrazovanja, ali će negativan učinak starenja ponešto smanjivati ukupnu radnu snagu. Do sličnog zaključka dolazi i Burtless (2013.) za stanovništvo SAD-a u dobi od 60 do 74 u razdoblju od 1985. do 2010. U istraživanju zaključuje kako su za više od polovine rasta participacije radne snage zaslužne više razine obrazovanja (kako je već navedeno snažno pozitivno koreliran s aktivnosti) stanovništva, a samo manji dio opći rast participacije stanovništva u radnoj snazi.

Ekonomska aktivnost prema dobi i spolu u dobnoj skupini 55-64 godine u skladu je s dosadašnjim istraživanjima ove teme (Matković, 2008.; Loichinger i Prskawetz, 2017.). Kod utjecaja obrazovanja na razinu ekonomske aktivnosti u odabranoj dobnoj skupini također je zabilježena jasna pozitivna korelacija sa stupnjem obrazovanja. Rezultati iz mikropodataka Ankete o radnoj snazi u Hrvatskoj (2015.) dani su u Tablici 1. i odnose se na dobnu skupinu od 55 do 64 godine.

Tablica 1. Ekonomska aktivnost prema obrazovanju u Hrvatskoj, dobna skupina 55-64

Najviša završena razina obrazovanja	Ekonomska aktivnost
Bez škole	3%
Nezavršena osnovna škola	24%
Osnovna škola	31%
Ind. i obrt. strukovne, jednogodišnje škole	14%
Ind. i obrt. strukovne, dvogodišnje škole	23%
Ind. i obrt. strukovne, trogodišnje škole	40%
Teh. i srodne strukovne, četverogodišnje škole	46%
Gimnazija	44%
Poslijesrednjoškolski programi upisani u r. knjižicu	50%
Kratki stručni studij (2 god)	62%
Preddiplomski stručni i sveučilišni studij, 3-4 godine	77%
Diplomski sveučilišni studij, spec. stručni, mag. spec, mag. znanosti	100%

Izvor: obrada autora, Anketa o radnoj snazi (mikropodatci)

Tablica 2. Distribucija vrste aktivnosti u dobnoj skupini 55-64

Radite/zaposleni ste kod poslodavca u bilo kojem sektoru vlasništva	26.3%
Obavljate posao u vlastitom poduzeću ili obrtu	4.4%
Obavljate posao u vlastitome slobodnom zanimanju	0.3%
Obavljate posao na poljoprivrednom gospodarstvu (vlastitome ili zakupljenome)	3.6%
Radite kao pomažući član na obiteljskom gospodarstvu, obrtu ili poduzeću	0.5%
Kućanica ste	7.6%
Umirovljenik ste	44.1%
Ne radite, a sposobni ste za rad	11.3%
Nesposobni ste za rad	1.8%

Izvor: obrada autora, Anketna o radnoj snazi (mikropodatci), *Koja od sljedećih kategorija najbolje opisuje vaš položaj prema aktivnosti?*

Niska ekonomska aktivnost stanovništva u nekom kontingentu stanovništva često implicira visoke rezerve radne snage. Međutim, pri procjeni potencijala demografskih rezervi radne snage važno je uzeti u obzir i druge nalaze ovog istraživanja. Iako stanovništvo Hrvatske u starijoj dobnoj skupini radnog kontingenta (55-64) ima apsolutno i usporedivo s okruženjem EU zemalja nisku razinu ekonomske aktivnosti, postoje vrlo snažni ograničavajući čimbenici za konstatiranje visokih rezervi radne snage. Jedan od glavnih ograničavajućih čimbenika dan je u tablicama 2. i 3. Za postojanje visokih rezervi radne snage, preduvjet je kako neaktivno stanovništvo nema formalnu ili eliminacijsku spriječenost za povratak na tržište rada. U kontekstu Hrvatske, vidljivo je da je dominantan udio stanovništva koje je neaktivno u dobi 55-64 umirovljeno, a tek manji dio, 11% navodi da ne radi, a sposoban je za rad. Detaljnijom analizom onih koji nisu ekonomski aktivni, a nekad su u životu radili, dolazimo do potvrde teze o problemu prijevremenog umirovljenja kao glavnoga ograničavajućeg faktora postojanju većih rezervi radne snage u ovom kontingentu stanovništva.

Tablica 3. Obilježja prethodnog posla – zašto je osoba napustila radni odnos

Otišli ste u pravodobnu mirovinu	12.0%
Otišli ste u prijevremenu ili invalidsku mirovinu	49.3%
Vlastita bolest	4.2%
Briga o djeci ili nemoćnim (starijim) osobama	0.8%
Osobni ili obiteljski razlozi	4.6%
Istekao je ugovor/dogovor na određeno vrijeme	3.0%
Smanjen obujam poslova	2.6%
Dobili ste otkaz (zbog tehnološkog viška, smanjenja broja radnika i sl.)	10.5%
Niste više željeli raditi	0.4%
Poduzeće je otišlo u stečaj	4.2%
Prestanak rada poduzeća	4.1%
Sezonski posao	2.3%
Služenje vojnog roka, mobiliziran	2.1%

Izvor: obrada autora, Anketa o radnoj snazi (mikropodatci)

U Tablici 3. sadržani su i oni koji su trenutno nezaposleni, tako da podaci sadrže i dio populacije koji jest ekonomski aktivan (ekonomska aktivnost podrazumijeva zaposlene i nezaposlene). Pri procjeni demografskih rezervi radne snage, od značaja je samo populacija koja nije još otišla u mirovinu, već je zbog gospodarskih, društvenih i zakonodavnih razloga ostala bez posla (otkaz zbog tehnološkog viška, smanjenja broja radnika, stečaja ili likvidacije poduzeća). Takva populacija može se smatrati demografskim rezervama radne snage. Iako se može pretpostaviti da je dobar dio te populacije i dugotrajno nezaposlen ili dolazi iz područja koja nemaju povoljnu ekonomsku dinamiku, u teorijskom smislu ta populacija može biti aktivirana kompleksnom kombinacijom javnih politika. Ipak, u analiziranoj dobroj skupini u umirovljeničkoj populaciji, pretpostavljamo, mogu se naći rezerve radne snage, no da bi se to ostvarilo potrebno je poduzeti niz zakonskih mjera, što će se ukratko izložiti u nastavku.

5. ZAKLJUČAK

Pregled stanja na tržištu rada i usporedba s europskim zemljama nameće zaključak o postojanju neaktivnog kapaciteta radne snage koji se, uz vrlo kompleksnu kombinaciju politike i promjenu gospodarske situacije, radnog zakonodavstva, sustava mirovinske skrbi i kulture, može aktivirati. Postojeća

istraživanja i promjene u obrazovanju daju za pravo očekivati povećanje ekonomske aktivnosti u dobi od 55 do 64, kada kohorte rođenih sedamdesetih godina koje su obrazovanje budu dolazile u navedenu dob zbog pozitivne korelacije stupnja obrazovanja i ekonomske aktivnosti, pogotovo u starijoj dobi. Negativni učinak na opću razinu aktivnosti imat će demografsko starenje i u određenoj mjeri (neistraženoj za Hrvatsku) umanjiti navedeni pozitivan učinak. Ipak, iako su kohorte rođenih u pedesetima i šezdesetima obrazovanje od svojih prethodnika, ekonomska aktivnost nije rasla u skladu s očekivanjima, što pokazuje nagli pad aktivnosti u dobi 50-54 i 55-59. Uzroci navedenog mogu se tražiti prvenstveno u ranom umirovljenju i, u manjoj mjeri, ekonomskim razlozima odnosno otkazima zbog tehnološkog viška, smanjenja radnika, stečaja ili likvidacije poduzeća. Analiza individualnih razloga za ekonomsku neaktivnost nameće zaključak kako uz vrlo nisku ekonomsku aktivnost u dobi 55-64 ne postoje proporcionalno velike rezerve radne snage jer je skoro 50% neaktivne populacije u prijevremenoj mirovini, a dodatnih 12% u starosnoj mirovini. Zdravstveni i obiteljski razlozi također umanjuju kapacitet rezervi radne snage s 10%. Tek manji dio kontingenta, neaktivan ili nezaposlen zbog ekonomskih razloga predstavlja rezerve radne snage. Istraživanjem uzroka i eventualnom promjenom u razlozima i raširenosti pojave ranog umirovljenja, moguće je govoriti o postojanju znatnog kapaciteta demografskih rezervi radne snage u starijem dijelu radnog kontingenta u dobnoj skupini 55-64.

Ako je istraživanje utvrdilo da među ekonomski neaktivnim stanovništvom nema značajnijih demografskih rezervi radne snage u dobnoj skupini od 55 do 64 godine – budući da je stanovništvo iz ove dobne skupine velikom većinom u mirovini – to ne znači da i među umirovljenicima nema onih koji bi se vratili u svijet rada, kada bi ih privukao veći dohodak u odnosu na mirovinu. Naravno, preduvjet je suzbijanje sive ekonomije ili neslužbenog gospodarstva. U umirovljeničkoj populaciji analiziranih dobnih skupina, obzirom na obrazovnu strukturu, velikom većinom nalaze se oni s niskim mirovinama. Pogrešno je, dakle, sudionike neslužbenog gospodarstva tražiti isključivo među nezaposlenima već ih treba potražiti i umirovljeničkoj populaciji poglavito među onima s niskim mirovinom i lošom kvalitetom života. Stoga možemo, uz dozu nužnog opreza, pretpostaviti da ih egzistencijalni razlozi sile na ulazak u područje sive ekonomije ili „rad u fušu“. Poznato je da je pojedinim kategorijama umirovljeničke populacije zakonskom regulativom omogućen lagan prijelaz iz umirovljeničke populacije u svijet rada i natrag. Prvi je i osnovni preduvjet porast plaća koji će ponovno privući već umirovljene u svijet rada te fleksibilnija zakonska regulativa koja će omogućiti lagan prijelaz iz jednog statusa u drugi i učinkovitije suzbijanje „rada u fušu“.

LITERATURA

1. Akrap, A., Analiza regionalnih ljudskih resursa, u: Crnković-Pozaić, S. i sur., *Demografske, regionalne i granske karakteristike radne snage u Hrvatskoj*, Ekonomski institut - Odjel za ekonomiku ljudskih resursa, Zagreb, 1995., str. 54.-86.
2. Akrap, A., *Determinante regionalnih promjena ekonomski aktivnog stanovništva Republike Hrvatske*, Ekonomski fakultet Zagreb, Zagreb, 1996.
3. Akrap, A., Demografski okviri ponude radne snage u Hrvatskoj u srednjoročnom razdoblju, u: *Ekonomska politika Hrvatske u 2005.*, Opatija: Hrvatsko društvo ekonomista, 2004.a, str. 345.-359.
4. Akrap, A., Zapošljavanje u inozemstvu i depopulacija seoskih naselja, *Društvena istraživanja*, 13 (4-5), 2004.b, str. 675.-699.
5. Balleer, A., Gomez-Salvador, R., Turunen, J., Labour force participation in the Euro area: a cohort based analysis, *ECB Working paper No. 1049.*, 2009.
6. Burtless, G., *Can educational attainment explain the rise in labor force participation at older ages?*, Chestnut Hill: Center for Retirement Research at Boston College, 2013.
7. Dini, E., Older workers in the UK: variations in economic activity status by socio-demographic characteristics, household and caring commitments, *Population trends*, 137, 2009., str. 11.-24.
8. Družić, I., Interakcija ekonomskog sistema i sistema mirovinskog osiguranja, u: *Suvremeni ekonomski problemi*, Zagreb, JAZU i Informator, knjiga 9, 1989., str. 123.-159.
9. Eurostat (2018), *EU Labour Force Survey*, pristupljeno 4. srpnja 2018, dostupno na: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>
10. Jergović, I., Puljiz, V., Dobna struktura i prosječna dob korisnika mirovina u Hrvatskoj, *Revija za socijalnu politiku* 5/1, 1998., str. 93.-98.
11. Loichinger, E., Prskawetz, A., Changes in economic activity: The role of age and education, *Demographic research*, 36, 2017., str. 1185.-1208.
12. Matković, T., Tko što radi? Dob i rod kao odrednice položaja na tržištu rada u Hrvatskoj, *Revija za socijalnu politiku*(3), 2008., str. 479.-502.
13. Stringhini, S. H., Socioeconomic status and the 25 × 25 risk factors as determinants of premature mortality: a multicohort study and meta-analysis of 1-7 million men and women, *The Lancet*, 389(10075), 2017., str. 1229.-1237.
14. Strmota, M., Ivanda, K., Demografske odrednice međugeneracijskih materijalnih i financijskih transfera u Hrvatskoj. *Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu*, III(2), 2015., str. 1.-15.
15. *Statistički bilten mirovinskog i invalidskog osiguranja* 3, Zagreb, 1994.
16. UN *The Determinants and Consequences of Populations Trends, New Summary of Findings on Interaction of Demographic, Economic and Social Factors*, Volume I. New York: United Nations, 1973.
17. Wertheimer-Baletić, A., *Stanovništvo SR Hrvatske – Studije*. Zagreb, Školska knjiga, 1971.

18. Wertheimer-Baletić, A, Privredni razvoj i promjene u ekonomsko-socijalnoj strukturi stanovništva. *Suvremeni ekonomski problemi* 4: 223-247, 1977.
19. Wertheimer-Baletić, A, *Ekonomska aktivnost stanovništva – demografski aspekti*, Zagreb, Školska knjiga, 1978.
20. Wertheimer-Baletić, A., *Promjene u ekonomsko-socijalnoj strukturi stanovništva Hrvatske u poslijeratnom razdoblju*, Ekonomski fakultet Zagreb / Institut za ekonomska istraživanja, Zagreb, 1991.
21. Wertheimer-Baletić, A., *Stanovništvo i ekonomski razvoj*, Zagreb, Mate d. o. o., 1999.

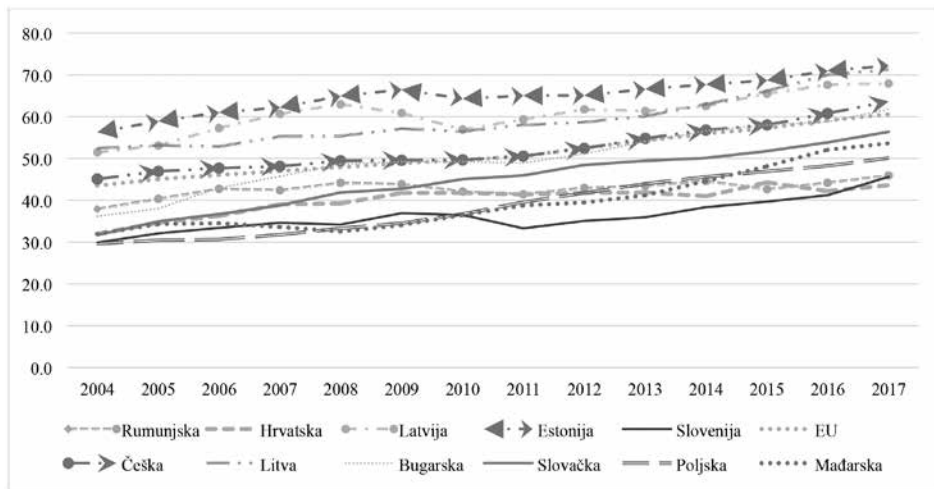
PRILOZI

Prilog 1. Ekonomska aktivnost stanovništva u Hrvatskoj po dobi i spolu u 2015. godini

dobna skupina	ukupno	muškarci	žene
15-19	15.4%	17.8%	12.8%
20-24	52.0%	61.1%	42.0%
25-29	83.0%	85.7%	79.5%
30-34	90.2%	94.8%	85.3%
35-39	90.8%	94.3%	87.5%
40-44	86.6%	88.4%	84.8%
45-49	78.1%	77.0%	79.0%
50-54	74.0%	76.2%	71.8%
55-59	54.7%	67.0%	43.2%
60-64	28.3%	38.0%	19.3%
65-69	3.7%	5.6%	2.1%
70-74	1.3%	2.2%	0.7%
75-79	0.5%	0.7%	0.4%
80-84	0.1%	0.0%	0.1%
85+	0.0%	0.0%	0.0%

Izvor: obrada autora, Anкета o radnoj snazi 2015. (mikropodatci)

Prilog 2. *Ekonomska aktivnost u dobi 55-64 u odabranim zemljama (EU13 bez Malte i Cipra)*

Izvor: Eurostat, EU-Labour Force Survey (2018)

